

Ana Martin, *Stampa venețiană din secolul al XVIII-lea. Difuziunea europeană și frecvența în colecțiile românești*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2004

DISCURS ÎN JURUL UNEI FRUMOASE CĂRȚI

Într-un discurs aniversar, *Dans cu o carte*, Gabriel Liiceanu lansa următoarea întrebare: „Cum pătrunde sau poate să pătrundă spiritul în lume? Pe ce canale o idee apărută în intimitatea minții va ajunge să cuprindă Lumea – să o înalțe sau să o distrugă?” Răspunsul său era fără echivoc: „anume miracolul cărților care cu inaparența lor neutrală pot să ne mute din locul în care suntem” pe tărâmurii altminteri greu de atins. „Cărțile au pudoarea lor, sunt sfoase, nevenind niciodată ele spre tine. Ca într-un poem medieval, tu trebuie, de fiecare dată, să le cauți, să te duci către ele, frumoasele boticelliene aflate într-o așteptare pură. Ca să înceapă să fie, ca să înceapă să vorbească, cineva trebuie să le deschidă. Minunăția acestei frumoase, o numim carte” ...” cartea cea de toate zilele. Aceste hrănitoare a spiritului nostru, cum erau numite de Noica și Țuțea sunt purtătoare „*dez-depărtări*”, adică minunate mijloace de a sta de vorbă cu departele tău”. Să ne întâlnim așadar cu cei prezenți prin această minunată carte a Anei Martin, *Stampa venețiană din secolul al XVIII-lea. Difuziunea europeană și frecvența în colecțiile românești*.

Lucrarea D-nei Ana Martin se dezvoltă în 135 pp. Text propriu-zisă la nivelul a 7 mari capitole. Secțiunii tehnice a cărții i-au fost consacrate următoarele capitole (VIII-XII) focalizate pe Catalog (67 de gravuri), Ilustrații filigranate, Bibliografie, Rezumatele în limbile franceză și italiană, Indicele de artiști și editori.

Încă din *Cuvânt înainte* autoarea îi face cunoscut cititorului problematica lucrării sale, gravura europeană în general și aceea venețiană în special, apoi cercetările întreprinse vreme de două decenii, nu fără sacrificii, în principalele colecții de gravuri custodite de Bibliotecile și Muzeele din București, Cluj-Napoca, Oradea, Sibiu și Timișoara, instituții de cultură care i-au revelat adevărate comori artistice pe care a început să le publice începând cu anul 1991. Nu sunt uitate în privința ajutorului oferit instituțiile de cultură din țară și din străinătate și persoanele ce le însușesc și le înobilează. Rezultatul, o pertinentă analiză a unor rarități ale genului prezente în colecția orădeană în contextul graficii europene a veacului.

Capitolul *Veneția în secolul al XVIII-lea (cadru politic și cultural (I.1.), Pictorii gravuri (I.2), Locul și importanța meșteșugului gravurii în Veneția. Statutul meșterului gravor (I.3.), Industria tipografică. Marii editori*

(l. 4.) și *Calcografii. Gravori, negustori și editori de stampe* (l. 5.) are un puternic caracter livresc stând sub semnul unei generoase bibliografii datorate unor renumiți istorici care au studiat Republica Iugoslavă. Sunt înregistrate avaturile politice, externe și interne (mișcarea lui *Angelo Querini*), prodromii crizei dar și atuurile unor sectoare precum ar fi cel al comerțului în care Veneția continuă să prospere, cel cultural (muzică, dramaturgie, literatură) și artistic (pictura prin penelul unor maeștrii solicitați în toată Europa, precum, *Tiepolo, Ricci, Amigoni, Pellegrini, Guardi, Canaletto, Bellotto, Piazzetta, Carriera etc.*). Dezbate interesanta simbioză pictor-gravor prezentă în peisajul artistic venețian cu rezultate dintre cele mai excelente în privința reproducerii creației picturale a unora dintre maeștrii menționați prin tehnica gravurii, a calcografiei, ce avea meritul să prolifereze opera acestora și implicit să le aducă faima binemeritată (*Tiepolo, „Rembrandtul venețian“; Canaletto-Marieschi, Bernardo Bellotto, Piranesi* care nu a fost pictor dar gravurile sale, seria ***Antichităților romane și Roma barocă***, i-au procurat o faimă europeană).

Facem cunoștință cu statutul privilegiat al meșterului gravor aflat sub protecția senatului, conștient de câștigul pe care această specialitate îl aduce Serenissimei. Există însă și un revers al acestui patronaj datorat cenzurii promovate de aceeași instituție. Sunt prezentate formele de *management* din acest domeniu cu organizarea producției, materiale, tehnici, dreptul de *copyright*, paternitatea operei, de autor, sau de colectiv, școala, specializarea etc., amănunte precizate cu multă scrupulozitate în *Dicționarul de Arte și Meserii*, apărut la Veneția între 1768-1778 în mai multe volume. Un alt subcapitol a fost consacrat industriei tipografice și *marilor editori*, prin activitatea unor *Giovanni Manfrè și Giovanni Hertz* (tipografi) sau *Albrizzi, Pasquali, Remondini* (1114 titluri între 1751-1797), *Zatta, Occhi, Colombani, Bettineli și Bassaglia* cu mari merite editoriale în cadrul stamperiei venețiene. Peisajul editorial venețian dezvăluie în 1767 un număr de 36 tipografii cu 81 prese și 44 de librării, un „paradis” al cărților. Autoarea tezei ne introduce apoi în intimitatea tehnicilor gravurii și a imprimării operei de artă prin tehnica tiparului adânc, deslușim efortul benefic al acelei triade gravor-tipograf-editor, ce va procura adevărate satisfacții oftalmice bibliofililor, printr-o ofertă deosebit de generoasă dacă realizăm că în 1766 în Veneția funcționau 94 de ateliere de stampe și librării.

Capitolul al II-lea, *Surse istoriografice* se vrea o *Fortuna critica*, o dezbateră punctuală asupra amplei bibliografii ce a stat la baza elaborării acestei teze, Lexicoanele (*Thieme-Becker; Le Blanc*) și lucrările teoretice ale gravorilor Abraham Bosse (1602-1676), Adam Bartsch (1757-1821) și

Giuseppe Longhi (1746-1831) cu lucrările lor *Tratat al manierelor de gravare* (ediții în diferite limbi, 1645, 1652, 1761, 1937), *Le peintre graveur* (Viena 1803-1821, 22 vol.) sau *La calcografia* (Milano, 1830). Se adaugă apoi informația din secolele XIX și XX, a unor artiști gravori sau teoreticieni ai istoriei artei precum Albert Flocon (scrie despre „*Universul cărților*”), Anthony de Witt (*Incisione italiana, sec. XV-XIX*), Augusto Calabi (*Incisione italiana și La gravure italienne au XVIII-è siècle*), urmate de alte sinteze datorate lui Georges Duplessis, Jean Laran, Alexandre de Vesme, Henri Beraldi sau monografiile și cataloage referitoare la fenomenul stampei venețiene, elaborate de G. Moschini (1921), P.M. Tua (1934), R. Gallo (1941), R. Palluchini (1941), Luiza Frongia (1971), G. Dilon (1967), G. Romanelli (1983), Chiari Moretto Wiel (1996) etc. Fiecare dintre lucrările acestor autori, este prezentată într-un succint rezumat, uneori de interpretare critică, desprinsă fără îndoială din parcurgerea nemijlocită a acestor opere în fabuloasa bibliotecă a Fundației Giorgio Cini din Isola San Giorgio Maggiore a Veneției. A fost parcursă apoi bibliografia contingentă exemplarelor gravate aflate în colecția muzeului orădean, cu o stăruitoare urmărire a creației gravorilor prezenți în colecția menționată și a bibliografiei conexe operei lor.

Cel de al treilea capitol a fost consacrat constituirii Colecțiilor muzeale orădene, începând cu anul 1872, polarizând câteva acțiuni și momente de referiță concretizate în dezvoltarea colecției de pictură a Ep. Ipolyi (521 de lucrări), pierdută din păcate de oraș în contextul evenimentelor tulburi de la finele primului război mondial, și colecția de stampe venețiene și romane din secolele XVII – XVIII, dăruită de un colecționar particular Muzeului din localitate (233 stampe). Pentru economia discursului, autoarea a explorat cu atenție colecțiile din țară doar din perspectiva școlii venețiene de gravură, a identității și consonanței gravurilor din acele locuri cu piesele orădene. Constată numărul redus al acestor exemplare în colecțiile autohtone față de constanta frecvență a acestor exemplare în colecțiile italiene, lucrări care i-au servit drept repere iconografice, iconologice și de identificare. Muzeul Corer, Fundațiile *Giorgio Cini*, *Querini Stampaglia*, *Galleria dell'Academia* toate din Veneția, *Cabinetele de desene și stampe* ale Muzeelor din Bassano, Brescia, Padova, Udine și celebrul Uffizi din Florența au oferit cercetătorului exemplele de bază. Au fost apoi relatate aspectele conexiunilor tangențiale ale stampeii cu cartea tipărită în Veneția secolului al XVIII-lea, cu exemplarele existente în Oradea, ce poartă numele cunoscuților editori *Remondini*, *Albrizzi*, *Zatta*, *Pezzana*, *Occhi*, *Hertz*, *Coletti* etc., dar și circulația cărții italiene în țările românești de dincolo de Carpați.

Odată cu cap. IV (*Metodologia cercetării – Criterii de clasificare* cu 3 subcapitole: *Gravorii – Concordanțe biografice și de activitate; categorii de teme și categorii de gravură*) intrăm în miezul propriu-zis al temei, prezentarea celor 12 autori de planșe aflate în colecția orădeană: **Francesco Ambrosi, Francesco Bartolozzii, Fabio Berardi, Giacomo Leonardis, Pietro Monaco, Francesco del Pedro, Marco Pelli, Giovanni dal Pian, Marco Alvisé Pitteri, Giovanni Valpato, Theodoro Viero și Joseph Wagner**. Sunt parcurse etapele de creație, asocierile sau parteneriatul artistic, e punctat rolul editorilor, al atelierelor și al creatorilor dar și al capilor de școală precum germanul Wagner, cel care a introdus în peninsula modalitatea combinării tehnicilor *acquaforti* cu aceea a dălților, formate de tineri gravori și autor sau co-autor a mai mult de 1500 de stampe risipite în toată Europa.

Au fost apoi detaliate metodologia ordonării materialului, analiza și ilustrarea filigranului. Aflăm că fondul orădean de gravură venețiană cuprinde exemplare *originale* (**Portretele Papilor** și efigia dogelui Lodovico Manin, cel care a asistat neputincios la căderea cetății lagunare în 15 mai 1797), *de reproducere* (creațiile lui Voplato după Amigoni) și de *interpretare* (seria remarcabilă a Apostolilor gravați de Pitteri după G.B. Piazzetta). Se deslușește faptul că alcătuirea Catalogului urmează tipicul internațional al unor astfel de prezentări: *criteriul alfabetic* pe autor, cel *cronologic* în cazul lucrărilor aceluiași autor, tehnica, dimensiunea, semnături, inscripții – remarcăm aici lăudabilul efort al traducerii acestora -, filigranul, proveniența, frecvența unor exemplare în colecțiile străine sau din țară, analogii, informații relative la modelul pictural original, identificarea marilor maeștrii cărora le aparține modelul și bibliografia.

Sfera largă a subiectelor stampate a determinat autoarea ca în analiza materialului să aleagă criteriul *tematic*, adică prezentarea în funcție de cele trei *genuri* prestabilite: *alegoric*, *de gen* și *religios*, celuia din urmă aparținându-i majoritatea planșelor, 55 din totalul de 67. Deslușim aici scene biblice inspirate din **Vechiul Testament** („*Agar și Îngerul*”, „*Iuda și Tamar*”, după G.B. Pittoni, „*Eleazar și Rebeca*” copiată după Amigoni) secvența gravată de Fabio Berardi și Giovanni Volpato. **Noul Testament** oferă gravurilor **Giovanni dal Pian** și **Pietro Monaco** modele generoase din creația picturală a lui **Guido Reni** și **P.P. Rubens**. Seria continuă prin planșele cu scene de **martiriu** și **stigmatizare** (7 în total) la care se adaugă efigia Sf. –lui Ioan Nepomuk, „*campionul*” *secretului confesional*, gravuri ale lui J. Wagner și M. Pelli, ce transpun tablourile lui F.A. Maulbertsch și G.B. Piazzetta. Scenele de gen sunt concretizate în seria generoasă a „**Lunilor anului**”, mult îndrăgită de iconografia barocă europeană iar pentru genul alegoriei autoarea

deslușește – dubitabilă spunem noi – o „*Apoteoză a Veneției*” și „*Credința triumfătoare*” sau „*Ecclesia Triumfans*” model iconografic proliferat în pictura al *fresco* din bisericile catolice europene datorat perceptelor tridentine. O valoare documentară recunoscută în repertoriul calcografic venețian îl conferă seria *Apostolilor* gravată de *Marco Pitteri*, remarcabilă prin originalitatea și tehnica execuției. A fost parcurs și analizat segmentul de 27 de planșe din colecția orădeană cu *portretele papilor*, care făceau parte din totalul de 41 efigii gravate ilustratoare a *Istoriei papilor* scrisă de Melchior Cesarotti. Din nou se procedează cu o lăudabilă rigoare la tipica schemă de prezentare la care asociază opiniile personale sau ale unor exegeți în relație cu subiectul.

În cap. VI (Filigrane. Caracteristicile hârtiei și ale mărcilor) autoarea analizează caracteristicile de fabricație, tipurile de format ale colii de hârtie (*imperial, mijlociu și redus*), ale filigranelor cu toate variantele, ținând seama de evoluția și metamorfozele lor în timp. Marchează specificitatea acestor filigrane cu aspectul lor formal de trei semilune, corn cu litere, stea sub acoladă, floare de crin sau cartuș baroc timbrat de coroană și litere în câmp. Un efort remarcabil l-a depus în studiul comparativ al filigranelor orădene (seria „*Lunile anului*”) cu sinonimele din trei colecții europene, continuat de explorarea variantelor fiecărui tip de filigran, caracteristicile lui, modul de aplicare a acestei mărci, în fine concluzia că acestea nu reprezintă doar un subsidiar al cercetării, ci un instrument util, care aduce dovezi reale și definitive pentru autenticitatea gravurilor studiate.

Cel din urmă capitol al acestei cercetări (VII), Concluziile, marchează aspectul și locul de maximă dezvoltare și expansiune al gravurii venețiene nu doar în spațiul italian, ci și în acela european al secolului al XVIII-lea. Exemplele orădene sunt o mărturie a acestor coordonate largite. În simbioză cu aceasta, notează nemaiegalata, în timp dezvoltare a editoriei venețiene, angrenajul perfect gravor-tipograf-editor. O anume mentalitate, o anume sete de carte gravată a favorizat acest mercantilism de carte și gravură. Diverse categorii sociale solicită presant aceste lucrări, stimulând o întreprindere avantajoasă ce ducea spre propășirea artei. Desigur, venețienii se vor arăta mai abili în teme cu caracter religios, în portretistică, scena de gen și alegorie, peisajul rămânând pentru ei un subiect ocolit, aflat mai degrabă la îndemâna neîntrepuților confrăți din Țările de Jos, Franța și Germania. Progresele remarcabile ale venețienilor sau cei aparținători acestei școli (Bartolozzi, Berardi, Volpato, Giovanni dal Pian, Pietro Monaco) sunt deslușite în arta portretului, laic sau devoțional, care i-a făcut de neîntrecut. Detaliu evidențiat și de colecția orădeană. Editura Remondini cultivă cu

predilecție acest gen executând cu frenezie portrete de personalități, de mari artiști dar și de sfinți ai tuturor ordinelor religioase, proliferate în toate mediile sociale europene. Autoarea observă că din punct de vedere tematic această artă este supusă nu numai comenzii sociale, ci și viziunii estetice a timpului. De la un spirit contrareformism se trece spre percepție iluministă în care spiritul clasicizant își face din ce în ce mai mult loc. O întoarcere spre valorile antichității greco-romane corespunde în plan estetic cu Renașterea în formă și conținut („*Portretele papilor*” de Francesco Ambrosi și Francesco del Pedro).

Acuratețe tehnică, abilitate reproductivă, calitate editorială deosebită, înaltă viziune artistică sunt doar câteva dintre caracteristicile gravurii venețiene a secolului al XVIII – lea, pilduitor reconstituită în teza Anei Martin. Frumusețea materialului i-a permis o generoasă abordare a subiectului. Vreau să spun că mai mult ca astăzi în secolul al XVIII-lea, pentru mulți dintre amatori gravura reprezenta o facilitate artistică. Niciodată în vreo altă epocă arta de a ilustra, de a orna prin gravură un text nu a fost împinsă atât de departe. Imaginea gravată după cum a observat Goncourt „*umple cartea, debordează pagina, o încadrează este începutul și sfârșitul ei*” iar un editor concluziona, nu fără interes „*a tipări, a scoate o operă fără gravuri este egal cu falimentul, cu pierderea ei*” Așa au dorit-o contemporanii. Că acest fapt a excelat în Veneția, această paradigmă a creației, nu a fost o întâmplare, deoarece așa cum remarca R. Henard în *Sous le Ciel vénecien*, „*farmecul ei seducător a fecundat arta; ea a făcut din toate lirele surse de armonii înaripate și din toate paletele surse de ferii încântătoare*”.

Frumoasa carte reprezintă o contribuție relevantă pentru ceea ce înseamnă cercetarea și valorificarea colecțiilor muzeale, pasajele livrești cu informații de o mare bogăție a informației alternează cu analizele precise, clare, ingenioase chiar, ce dovedesc o bună cunoaștere a subiectului. Peste tot însă transpare munca asiduă, îndelungată, de percepere a genului gravurii prin cercetarea bibliotecilor, muzeelor și a colecțiilor artistice. Autoarea efectuează analize pertinente consonante calitativ cu cele ale confrăților italieni. Prin bogăția informației lucrarea care a îmbogățit istoriografia românească și europeană de artă va reprezenta o piesă de colecție în oricăre bibliotecă din țară sau din străinătate care se respectă.

Suntem convinși că nu asistăm prin aceasta la un epilog al cercetării deoarece așa precum încercătura magică, hipnotică a Veneției prezentă în chiar numele ei, VENI ETIAM, ne deslușește chemarea, VINO DIN NOU, tot așa D-na Ana Martin va reveni asupra explorării strălucitoare arte italiene.